

İdrîsî'nin Nüzhetü'l-Müştâk Fi İhtirâkı'al-Âfâk Adlı Eserinin Batı Literatürüne Göre Değerlendirilmesi

Emel Akay Bozdoğan*

Giriş

Coğrafya biliminin nasıl ve ne zaman doğduğunu ve doğuşundan bugüne kadar nasıl bir gelişim süreci izlediğini araştıran bilim dalına “coğrafya tarihi” denir.

İnsanlık tarihi boyunca, zaman içerisinde toplumlar değiştikçe, coğrafyanın içeriği ve tanımları da değişmektedir. Bu nedenle bütünüyle bilimin olduğu gibi, bilim dallarının da rolü tarihleri boyunca değişime uğramış ve uğramaya devam edecektir. Bunun sonucunda da coğrafya biliminin bugünkü durumunun değerlendirilebilmesi için geçmiş hakkında bilgi sahibi olmak yani coğrafyanın tarihine bilmek gerekmektedir. Coğrafya farklı zaman dilimlerinde farklı şekillerde algılanmış ve yorumlanmıştır. Coğrafyada konular daima bir olayın mekân, yer ve çevre boyutuna odaklanmış olmakla birlikte, özellikle XX. yüzyılda geçirdiği süreç içinde bu boyutlar farklı şekillerde ele alınmıştır. Coğrafyada XV. yüzyıldaki coğrafi keşifler çağından itibaren 1800'lere kadar temel problem, mutlak konumu ölçecek ve kaydedecek bir sistemin geliştirilmesi, harita projeksiyonlarının evrimi ve bununla ilgili olarak haritaların oluşturulması ve yenilenmesi idi. Bu bağlamda coğrafyanın gelişimi büyük ölçüde kartografinin gelişimi ile aynı anlama gelmekteydi.¹

Coğrafya, coğrafi bilgi niteliğinde ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren “mekân ve mekân üzerindeki her şeyle” ilişkili olarak algılanmış ve bu şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda mekân üzerindeki en önemli faktörlerden biri olan insanlar arasında iletişimin kalıcılığı ve kolay olması gereksinimi çizime yönelmeyi zorunlu hale getirmiş, mekân ve üzerindeki her şeyi ifade etmek için haritalar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, insanlık tarihinde yazı henüz bulunmamışken bile, coğrafi bilgi çizim yani haritalar ile ifade edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Haritanın coğrafya ve insanlık tarihinde bu kadar önemli bir yere sahip olduğu

* Araş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı/ TÜRKİYE, akayemel86@gmail.com ORCID: 0000-0002-9153-7852

1 Osman Gümüşçü, *Temelleri, Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.113.

bilinciyle İdrisi'nin çağdaşlarına kıyasla çok daha geniş kapsamlı ve özel bir harita hazırladığını ve bu haritasını Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'al-Âfâk eseri ile birlikte sunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda İlk Çağ ve Orta Çağ dönemlerinde coğrafya ve kartografya bilim dallarının geçirdikleri süreçleri ele almak daha da önemli bir hale gelmektedir.

İlk Çağ'da Coğrafya ve Kartografya

İlk başlarda coğrafi düşüncenin “ökümen/ekümen” ya da insanların yaşadığı ve bildiği dünyanın yapısı ve farklılıklarıyla ilgilenen Mısırlı, Babilli ve Yunanlı eski filozofların, özellikle de tarihçilerin düşüncelerinden kaynaklandığı bilinmektedir. M.Ö. 900 yıllarında Homer'in Odysseus'unda, M.Ö. 520 yıllarında Miletli Hekatus'un ve yine M.Ö. 485-425 yılları arasında yaşamış, tarihin babası sayılan Herodotus'un dünya hakkında verdikleri bilgiler yanında ekümen hakkındaki kayıtlarını da kapsayan eserleri, aynı zamanda coğrafyadaki ilk eserler arasında sayılmaktadır.²

Eski Yunan döneminde, diğer birçok bilim dalında meydana gelen gelişmeler ve genişlemeler, coğrafya bilimi için de söz konusudur. Dolayısıyla da coğrafyanın ilk ortaya çıkışının bu dönemde olması da tesadüfi değildir. Bu dönemin önemli bilim adamlarından biri olan Anaksimander (M.Ö.611-547) Yunanlılar arasında ilk harita yapımcısı ve matematiki coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ayrıca dönemin başlıca temsilciler Thales (M.Ö. 580 dolaylarında), Hekataios (M.Ö.550-480), Platon (M.Ö. 427-347) ve Eratosthenes (M.Ö.275-195) matematiki coğrafyanın gelişiminde önemli katkıları olan bilim adamlarıdır. Söz konusu olan bu bilim adamlarından Eratosthenes'in de biz coğrafyacılar için ayrı bir önem arz ettiğini de belirtmek gerekir, çünkü çok yönlü bir bilim adamı olan Eratosthenes aynı zamanda kitabında “dünyanın- yeryüzünün tasviri” anlamında coğrafya sözcüğünü başlık olarak kullanan ilk kişi, yani başka bir deyişle coğrafyanın isim babasıdır.³

İlk Çağ 'da coğrafya biliminde öne çıkan diğer bilim adamları yeryüzünü kareli bir koordinat ağıyla ören Marinus (M.Ö. 100), dünyayı gezerek tasvirici bir bakış açısıyla gördüklerini kaleme alan Strabon (M.Ö. 63-M.S. 21), matematiki coğrafyanın yanı sıra bölgesel coğrafyadan da bahseden, İslam coğrafya literatüründe Batlamyus olarak bilinen Ptolemaiosdur (M.S.2. yy). Kısaca belirttiğimiz ilk çağda meydana gelen gelişmelerden çıkardığımız üzere, coğrafya biliminde bu dönem coğrafi görüş matematiki ve bölgesel coğrafya olarak ikiye

2 Osman Gümüşçü, *age.*, s.116.

3 O. Gümüşçü, *age.*, s.118.

ayrılmıştır. Bunun yanında 18. yy. sonlarına kadar coğrafya biliminin tarihinde coğrafya ve kartografinin eş anlamlı olarak algılandığını; bir coğrafyacıyı bir kartografıtan ayıracak hiçbir sözcüğün kullanılmadığını belirtmek gerekmektedir.⁴ Nitekim Anaksimander'in ilk harita yapımcısı olduğunu, Miletli Thales'in bir dünya haritası çizdiğini, Eratosthenes'in dünya üzerindeki yerlerin konumunu belirleyerek haritacılığa zemin hazırladığını, hem matematiki hem de bölgesel coğrafya alanının temsilcisi olan Ptolemaios'un 'Coğrafya Kılavuzu' adlı eserinde, dünyanın tasviri yanında harita yapımı üzerinde de yoğunlaştığını belirterek kartografya tarihinin İlk Çağdaki gelişimi hakkında da bilgi vermiş oluyoruz.

Orta Çağ'da Coğrafya ve Kartografya

Orta Çağ'da coğrafya biliminin gelişimine bakıldığında, İslam coğrafyacılarının öne çıktığı görülmektedir. Bilim tarihi açısından Orta Çağ, Batı dünyasının karanlık içinde bulunduğu bir dönemdir. Skolastik düşüncenin, kiliseye ve ruhban sınıfına dayalı Hristiyanlığın hâkim olduğu Batı bilim dünyası, Orta Çağ'da bilim açısından İlk Çağlardaki gelişimin aksine gerileme safhası içinde bulunmaktadır. Roma imparatorluğunun yıkılması ve eski çağ kültürünün de çökmesi ile birlikte, bu dönem Avrupası'nda coğrafya ilminde 13.yy.a kadar devam edecek olan bir gerileme söz konusudur.

İslam dünyasındaki coğrafya çalışmaları, Antik çağdaki çalışmalardan farklı olarak Endülüs, Kuzey Afrika, Güney Avrupa ve Asya ana karasının yanı sıra Hint Okyanusu'nu ve çevre denizleri de kapsamaktadır. Bu bilimsel kapsayıcılık, Müslümanların deniz ulaşım araçlarını ve onlarla yakından ilgili olan haritacılık sanatını geliştirerek açık denizlerde dolaşabilecek duruma gelmesinin bir sonucudur. Ki bu dönemde her türden Fars – Arap haritaları oluşturulmakta, özellikle de seyahat rehberleri tarzındaki haritalar oldukça yaygın hale gelmektedir. İdrisi'nin eseri de bu türden bir eser olarak görülebilir.

Böylece kartografya Orta Çağ döneminde de coğrafya bilimine damga vuran bir bilim olmuştur. Dünya'yı haritaya dökerek, bilinmeyen ve merak edilen toprakları gözler önüne sererek haritadaki boşlukların dolması sağlanmıştır. Bu dönemde denizcilerin keşifleri ve deniz aşırı bilimsel yolculuklar, haritaların daha ayrıntılı ve sanatsal hale gelmesini sağlamıştır.

Bahsedilen bu nedenler dolayısıyla Orta Çağ'da İslam coğrafyacıları daha da önemli hale gelmiştir. Birçok Avrupalı düşünür, yaptıkları çalışmalarda İslam coğrafyacılarının bu başarılarını görmezden gelerek önyargılı bir biçimde

4 Nazmiye Özgüç, Erol Tümertekin, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2014, s. 58.

yaklaşmışlardır. Bazıları ise İslam coğrafyacılarının başarılarını övseler bile bunu gönülsüzce yapmışlardır. Bunun en güzel örneğini *Legacy of Islam* (İslam'ın Mirası) adlı eserde “Gökbilim ve Matematik” bölümünün yazarı Baronb Carra de Vaux'da görmekteyiz. De Vaux ilk başta Araplarda, Yunanlılarda var olan dehanın olmadığını, aynı coşku ve düşünce özgürlüğünün bulunmadığını dile getirse de daha sonra Arapların bilimde gerçekten büyük işler başardığını kabul etmiştir.

8. Yy.dan başlayarak İslam coğrafyacılarının hem Eski Yunan, hem de Hint-Çin ve İran coğrafya eserlerinden faydalanmakla kalmayıp kendi katkı ve bilgilerini de ekleyerek çığır açan eserler verdiklerini görmekteyiz. İslam coğrafyacılarının bu gelişimi, takip eden yüzyıllarda da devamlılığını sürdürmüştür. Genel anlamda bakıldığında IX. Ve XII. Yüzyıllar İslam coğrafyacılarının yarattıkları klasik dönemi teşkil etmiştir. ⁵Yapılan çalışmaların gelişerek artması İslam coğrafyacılarının XI. ve XII. Yüzyıllarda zirveye ulaşmasını sağlamıştır. Bu yüzyıllarda hem coğrafi düşüncenin geliştiği hem de eserlerin yüksek edebi bir değer kazandığı açıktır.

Bu dönemde çalışmalarıyla büyük değerlere sahip olan coğrafyalara gelindiğinde, ilk olarak Müslüman Coğrafyasının babası unvanına sahip olan İbn Hurdazbih'den bahsetmek gerekir. İbn Hurdazbih (820-912) “Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik ” adlı eseriyle tasviri coğrafya alanına büyük katkılar sağlamış ve kendinden sonraki coğrafyalara yol göstermiştir. Orta Çağ Müslüman seyyahlarının en önemlilerinden biri olan Mesudi de iklimin bir bölgede oturanlar üzerinde yaptığı etkilerle bazı suların hayvan yaşamındaki etkileri gibi konulara değinmiştir. Dönemin bir diğer bilim adamı olan İstahri de daha önce kimsenin yapmadığı iklim haritaları ile İslam ülkelerini 20 iklime ayırmıştır.

Bu dönemin diğer iki önemli ismi İbn-i Sina ve Biruni de dönemin büyük coğrafyacıları ve âlimlerindedir. İbn-i Sina (980-1037) “eş Şifa” adlı eserinde yeryüzünün oluşması, bulutlar, çığlar, depremler, ülkelerin özellikleri, gök gürlemesi şimşek vb. gibi konulardaki görüşlerine yer vermiştir. Biruni de (973-1048) astronomi ve matematiki coğrafya alanlarında orijinal katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Biruni dünyanın çapını, çevresini, yüzölçümünü, hacmini ve ekliptik eğimin değerini doğru olarak hesaplamıştır. İbn-i Batuta (1307-1377) ise Orta Çağ İslam dünyasının en büyük seyyahı olarak anılmaktadır. Anadolu, Arabistan, Güney Rusya, Hindistan, Maldiv Adaları, Güneydoğu Asya, Çin, İspanya, Büyük Sahra gibi ülkelere ziyaretlerde bulunmuş, eserlerinde de bu ülkeler hakkında bilgiler paylaşmıştır. İbn-i Haldun da (1322-1406) “Mukaddime” adlı eserinde coğrafya

5 B. Hipps, *The Book of Roger*, Wiley, United States of America 2001, s.4.

konularına değinmiştir. İklim bölgeleri ile bu bölgelerde yaşayan canlıların ilişkileri hakkında bilgiler vermiş, iklimin ve çevrenin canlılar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Özellikle de beşeri coğrafya alanında önemli katkılarda bulunmuştur.⁶ Orta Çağ'da İslam dünyasının dünya kartografyasına olan etkisi de göz ardı edilemeyecek kadar değerlidir. Müslüman coğrafyacıların haritaları, kesin olarak aynı dönem Avrupa'sında yapılmış dünya haritalarına göre daha doğru bir coğrafi gerçeklik bilgisi taşımaktadırlar. Kolomb öncesinde İslam dünyasının önde gelen haritaları incelendiğinde, Müslüman coğrafyacıların Avrupa ile kıyaslanamayacak derecede harita bilgisine sahip oldukları bilinmektedir. Özellikle İbn-i Havkal, İbn-i Hurdazbih ve İstahri'nin yanı sıra, Sicilya'da Kral Roger'ın sarayında görevli olan İdrîsî'nin önemli haritaları bulunmaktadır.⁷

İdrîsî ve Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'al-Âfâk

İdrîsî (Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şerif el-İdrîsî, El İdrîsî) 1100 yılında bir söylentiye göre Ceuta'da (Dozy, de Goje, Amari, Schiparelli ve Casiri'ye göre), diğer bir söylentiye göre ise (Lelewel ve Bouillet'e göre) Fas'ta (Mağrib'de) dünyaya gelmiştir. El-İdrîsî eğitimini Kordoba'da almıştır ve eğitimini burada aldığına dair doğum yeri hakkında olduğu gibi bir belirsizlik yoktur. Çünkü, İdrîsî'nin bizzat kendisinin gözlemleri sonucu şehirle alakalı çok ayrıntılı bilgiler vermesi bu konuda oldukça emin olmamızı sağlamaktadır. 1116 yılında yani 16-17 yaşlarındaiken, Küçük Asya'yı gezmiş, Efes'teki Yedi Uyurlar Mağarası'nı ziyaret etmiş, içinde uzanmış ve hatta uyumuştur. Ayrıca Konstantin şehrini de ziyaret etmiş ve yaptığı bu ziyaretten de bahsetmiştir. Özellikle bu şehirde gördüğü köprünün şu ana kadar en kendine özgü köprü olduğunu dile getirmiştir.⁸ Ardından İspanya, Portekiz, Fransa'nın Atlas Okyanusu kıyıları, Güney İngiltere, Kuzey Afrika gibi bölgeleri de gezerek değerli bilgiler elde etmiştir.

Daha sonra İdrîsî halifelik soyundan gelmesi ve iktidarda hak sahibi olması yüzünden iktidarda olan hükümdar tarafından öldürülmesi tehlikesi nedeniyle Güney Afrika kıyılarından ayrılarak Sicilya'ya gelmiştir. İdrîsî'nin Sicilya'ya ne zaman geldiği ve Kral II. Roger ile ne zaman tanıştığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak dünyanın ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve bir harita oluşturulması için bu tanışmanın 1138 yılında birkaç yıl önce olması pek de olası değildir.⁹

6 Osman Gümüşçü, *age.*, s.128.

7 Nazan Karakaş Özü, *Keşifler ve Coğrafya: 15. ve 16. yy. Keşifleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 189.

8 Konrad Miller, *Mappae Arabicae: Arabische Welt- und Länderkarten*, Stuttgart 1926, s.36.

9 Konrad Miller, *age.*, s.37.

İdrisi'nin Kral Roger ile tanışması ve bu tanışmanın bir dünya haritası yapma bahsine nasıl geldiği Khalil Alsafedy tarafından yazılan Roger'ın Biyografisinde şu sözlerle dile getirilmiştir: Kral Roger özellikle felsefi çalışmalardan çok hoşlanmaktadır ve bilimsel açıdan çok geniş görüşlü ve meraklı bir insandır. Roger İdrisi'nin ataları gibi kendisinin de halife soyundan geldiklerini, soyunun geldiği Afrika kıyılarında iktidar sahibi olduklarını ve bu nedenle orada yaşamasının tehlikeli olduğunu belirtmiştir. İdrisi'nin ülkesinde kalmasını ve huzur içinde yaşamasını istemiştir. Bunun üzerine iyi eğitilmiş ve bilgin biri olan İdrisi'nin kendisi için her zaman istediği bir dünya haritası yapmasını istediğini dile getirmiştir. Ancak bu haritanın şu ana kadar yapılmış dünya haritalarından farklı ve üstün olması, dünyanın her yeri ile ilgili bilgilerin haritaya yansıtılması, kapsamlı ve eşsiz bir çalışma olması gerekmektedir. İdrisi bu isteği yerine getirmek istemiş, bunun üzerine Kral onu haritanın yapım aşamasını yönetmesi ve kontrol etmesi için görevlendirmiştir. Bunun üzerine 12 bilim adamından oluşan bir komite kurulmuş ve bu komitenin başında Kral Roger kendisinden sonra İdrisi'ye görev vermiştir. Bu komiteyi oluşturan 12 bilim adamından 10'u Müslüman bilim adamlarından seçilmiştir. Bunun nedeni ise ekonomik, kültürel ve ticari açıdan Müslümanların Orta Çağ'daki çağdaşlarından yani Hristiyan bilim adamlarından daha çok bilgiye sahip olmalarıdır. O dönemdeki Hristiyan Avrupalıların haritacılıklarının sembolik ve gerçek dışı olarak görülmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁰ İdrisi büyük çalışmasının önsözünde Roger'la ilişkisi ve haritanın yapım aşaması ile ilgili verdiği bilgilerde, Roger'ın kendisini bu harita için görevlendirdiğini ve kral ile birlikte çalıştıkları dönem süresince coğrafi konularla alakalı sorular hakkında bilgi edinmek için oldukça çaba harcadığını belirtmiştir. Kral Roger coğrafi konularda, özellikle de dünyayı her şeyiyle bilmek ve tanımak amacıyla daha önce yazılmış olan 12 adet eseri listelemiş fakat bu eserlerde bir netlik ve beklenen açık bilgiyi elde edememiştir. Karşılaştığı bu sorun onu eserler hakkında bilgi sahibi olan insanları araştırma yoluna itmiş ancak sonuç olarak yine net bir durum ortaya çıkmamıştır. Bu durum üzerine kral bir karara varmış, ülkesindeki bilgili ve tecrübeli seyyahları bireysel olarak çevirmenler eşliğinde coğrafi konular ile alakalı olarak tabiri caizse sorgulamıştır. Bu seyyahların verdikleri bilgiler arasında birbirleri ile uyumlu olmaları, haritada kullanılmalari açısından oldukça önemlidir. Nitekim Kral Roger'ın bu bilgilerin haritada kullanılması için öne sürdüğü şart

10 S. Maqbul Ahmad, *Cartography of Al-Sharif al-Idrisi*, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 1992, s. 8-9.

birbirleriyle uyum içinde olması ve doğruluklarının kanıtlanmasıydı; aksi takdirde verilen bilgiler gözden çıkarılırdı. Kral, doğrulukları kanıtlanan bilgilerin haritaya işlenmesini istemiştir. Sonunda Roger, saf ve pürüzsüz bir gümüş tabaka üzerine, kapsadıkları topraklar, komşu kıyılar, denize uzak bölgeler, körfezler, denizler ve nehirler ile birlikte yedi iklimin işlenmesini; bunların dışında ayrıca çöller, ekili alanlar, bunların birbirlerine olan mesafelerinin ulaşım yolları vasıtasıyla mil e diğer ölçüm birimleri ile belirlenmesinin, limanların özelliklerinin de ortaya konarak haritaya işlenmesini istemiştir. Kral, bu isteklerinin yerine getirilmesi aşamasında, İdrisi ve Müslüman bilim adamlarından kurulan komitenin büyük çabaları sonucunda ortaya çıkardıkları küre şeklindeki modelden kesinlikle sapılmamasını emretmiştir. Tüm bu bahislerden sonra İdrisi kraldan üzerine haritayı işleyebilmek için gümüş talep etmiştir.

Gümüş Harita

Kral İdrisi'nin kendisinden gümüş talep etmesinin ardından, ona hemen 400.000 dirhem değerinde (1 dirhem = 3.06 gr) levha şeklinde gümüş bir parça sunmuştur. Çok itinalı bir şekilde hazırlanan gümüşe işlenmiş bu haritayı inceleyecek olursak, bu levhanın sıradan bir harita olduğunu ve üzerine işlenen bilgilerin yanlış ya da hileli olduğunu kesinlikle düşünemeyiz. Çünkü bu harita, 15 yıllık ortak bir çalışma (hem Kral Roger'ın çabaları hem de İdrisi ve komitenin çabaları ile) ile ortaya çıkarılmış, nihai şekli ile de o dönem ve sonraki dönemler için değiştirilemez tasvirleri temsil eden bir dünya haritası niteliğindedir. Bu açıklama özellikle dikkat çekicidir, çünkü hem o dönem için hem de gelecek dönemler için dünyanın tasviri açısından ne denli güvenilir ve kesin bilgiler barındıran bir çalışma olduğunu bize anlatmaktadır. 1154 yılında gümüş üzerine işlenen harita İdrisi ve komitesinin üzerinde çalıştığı taslağa uygun şekle getirilmiştir. Böylece genişlik ve uzunluk bakımından ele alındığında “masa büyüklüğünde” bir harita ortaya çıkmıştır. Yani haritanın 3.32 m uzunluğunda ve 1.48 m yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Haritanın masa büyüklüğünde bir boyuta sahip olması, insanların etrafında dolaşarak haritaya işlenen ülke ve şehir isimlerini, bu yerlerin özelliklerini okumalarına imkân tanınması anlamına gelmektedir.¹¹ Eserde yer verilen haritalar incelendiğinde, Dünya'nın ekvatorundan kuzeye doğru 7 iklim kuşağı ve bunları dik olarak kesen 10 boylam çizgisiyle 70 parçaya bölüldüğü görülmektedir. Her parçanın kapsadığı ülkelerin coğrafi özellikleri, madenleri, bölgede yaşayan hayvanları ve yetişen bitkileri, yolları ve ülkelere dair diğer özellikler ayrıntılı bir

11 Konrad Miller, *age.*, s. 39.

şekilde anlatılmıştır. Özellikle de Akdeniz Bölgesi ve Balkanlar hakkında verilen bilgiler oldukça önemlidir.¹²

İdrisi'nin dünya haritasının üst bölümünde Afrika, alt bölümünde ise İngiltere ve İskandinavya bulunmaktadır. Bu yerleşim dönemin birçok Arap kartografının yarattığı haritalarda bulunmaktadır. Haritanın ortasında ise Müslüman inancına uygun olarak Mekke yer almaktadır.¹³

Peki harcanan bütün çabaların ve titiz çalışmaların ardından ortaya çıkan böylesine eşsiz bir eserin yani gümüş haritanın akıbeti ne oldu? Maalesef Kral Roger'ın ölümünden 7 yıl sonra, M.S. 1160 yılında, "lu Malu" takma ismi verilen Roger'ın oğlu I. Wilhelm'in başarısız iktidarlık döneminde vuku bulan bir isyan sırasında, yağmacı gruplar kraliyet sarayını işgal etmiş, gümüş haritayı parçalara ayırarak aralarında paylaşmışlardır.¹⁴

Roger Kitabının Oluşturulması

Gümüşe işlenmiş olan bu haritanın anlaşılabilmesi adına Kral Roger, şehirlerin, ülkelerin, doğal çevrenin, kültürlerin, yerleşim yerlerinin, denizlerin, dağların, nehirlerin, ovaların ve alçakta bulunan diğer arazilerin boyutlarının ve özelliklerinin tam açıklamalarını içeren bir kitap derlenmesini istemiştir. Bu kitabın her ülkenin yetiştirdiği tahıl, meyve ve bitki çeşitlerine, bu bitkilerin özelliklerine, bölgelerde yaşayan insanlar arasında öne çıkan sanat dalları ve meslek gruplarına, ayrıca ihracat ve ithalat faaliyetlerine, yedi iklim içerisinde bulunan ilginç nesnelere (bölgeye özgü nesnelere) ya da halkın durumuna, fiziksel özelliklerine, geleneklerine, düşünce yapılarına, dinlerine, kıyafetlerine ve konuştukları lehçelere ait bilgilerin ayrıntılı bir şekilde vermesi gerekiyordu.

Roger Kitabı'nın ortaya çıkış öyküsü aslında kralın İdrisi'ye söylediği şu cümleyle başlamıştır: "Ben dünyayı kitaplardan değil, doğrudan doğruya oraya giden insanların gözlemleriyle tanımak istiyorum." Bu cümlenin ardından kral İdrisi ile birlikte ülkesinde bulunan zeki ve bilgili bazı seyyahları seçmiş ve onların doğu, batı, kuzey ve güney istikametlerinde seyahat etmelerini sağlamıştır. Bu seyyahların yanına da birer ressam vermiştir. Böylece bu ressamlar gördükleri doğayı resme aktarmışlar, ilginç ve güzel olan her şeyi kayda almışlar, merak uyandıracak

12 Sevim Tekeli, Esin Kahya, Melek Dosay, Remzi Demir, Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat, Ayten Koç Aydın, *Bilim Tarihine Girişi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 157.

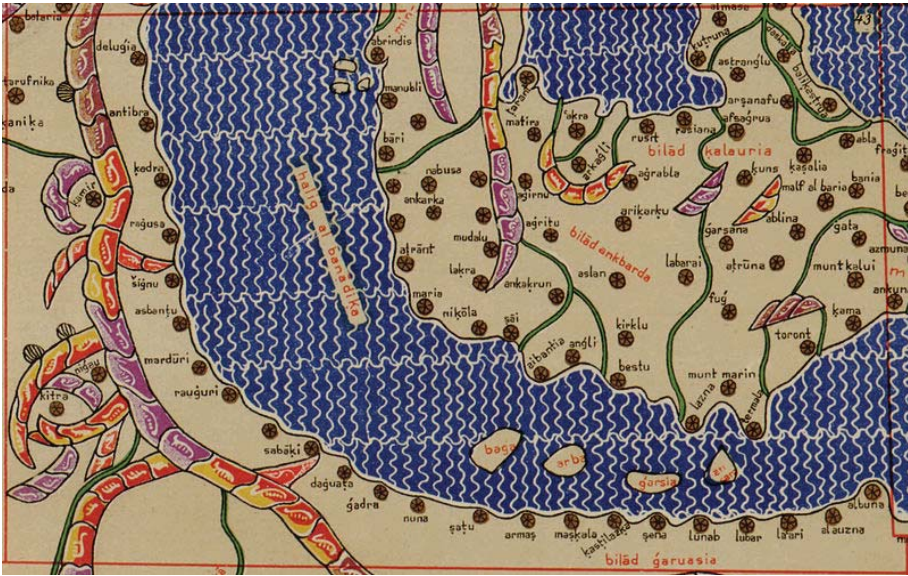
13 B. Hipps, 2015, "The Book of Roger", s. 9.

14 Miller, *age.*, s.40.

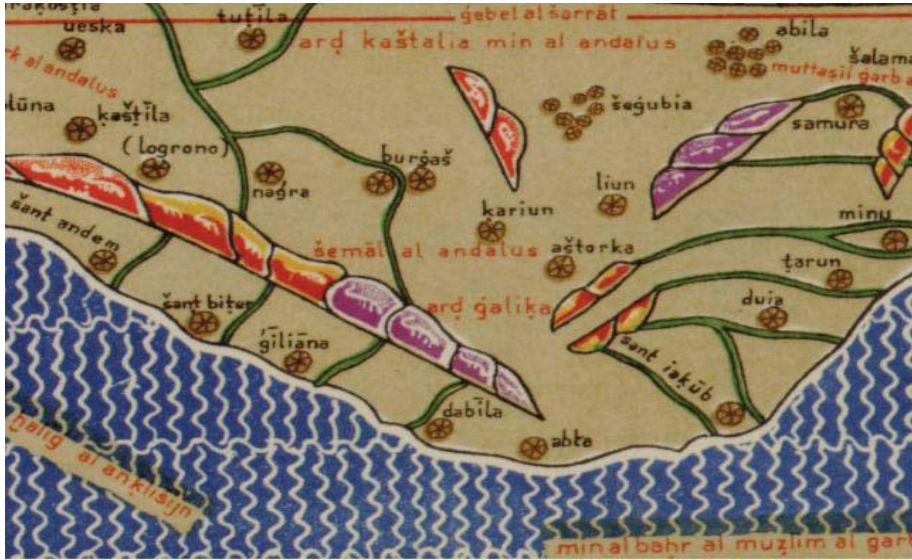
hiçbir şeyi atlamamışlardır. Bu seyyahların ve ressamların kayda aldıkları her şeyin ve bunlar üzerine yaptıkları yorumların İdrisi tarafından aktarılmasıyla Batı literatüründe “Roger’ın Kitabı (*The Book of Roger*)” olarak bilinen *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâkı'l-Âfâk* adlı eseri ortaya çıkmıştır.



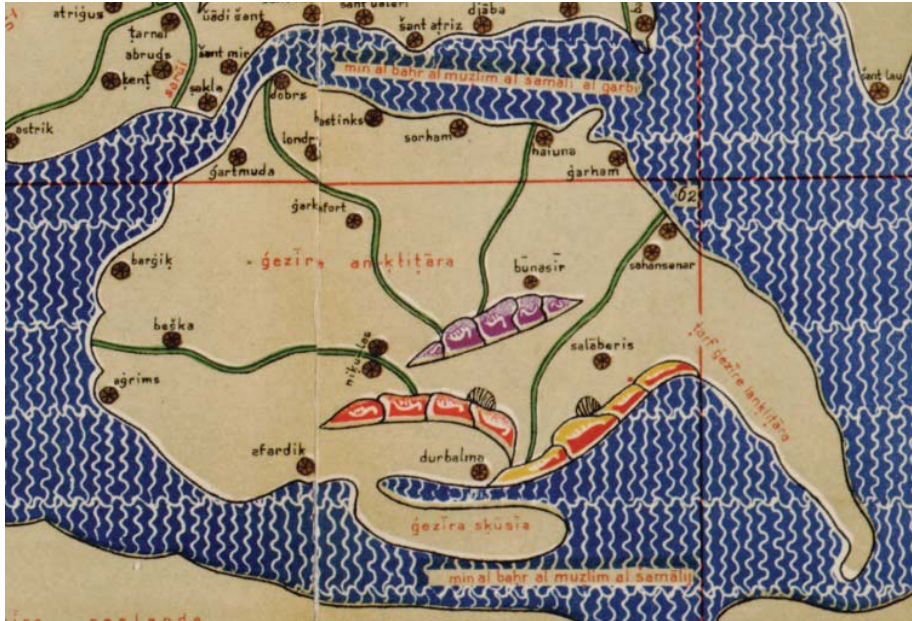
El-İdrisi'nin dünya haritası



El-İdrisi'nin dünya haritasında Akdeniz



El-İdrisi'nin dünya haritasında İber Yarımadası



El-İdrisi'nin dünya haritasında Britanya



El-İdrisi'nin dünya haritasında Portekiz



El-İdrisi'nin dünya haritasında Sicilya

Sonuç

Coğrafya Tarihi alanında yapılan çalışmalar arasında Muhammed Şerif el-İdrîsî ve bir dünya coğrafyası olan, Orta Çağ'da İslam Dünyasında yazılmış yerkürenin genel ve sistematik coğrafyası üzerindeki en kapsamlı çalışmalardan biri olup, Avrupa hakkında gerçeğe en yakın bilgileri veren ilk eser niteliğindeki “Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'al-Âfâk” adlı eseri büyük öneme sahiptir. Çünkü çeşitli ülkelerin, özellikle de Batı Avrupa ülkelerinin haritalarının tarihte ilk defa aslına uygun bir şekilde çizilmesinin yanı sıra Türklerin yaşadığı topraklar hakkında yapılan açıklamalar ise daha önceki coğrafyacılar nazaran daha geniştir. Böylesine önemli olan bir eser hakkında Türkçe 'de kapsamlı hiçbir çalışma yapılmamış olması dikkat çekmektedir ve bu durum Coğrafya Tarihi ve Bilim Tarihi açısından oldukça büyük bir eksikliklerdir. Bu nedenlerden dolayı eserin batı literatüründe nasıl değerlendirildiği, bu anlamda ortaya çıkarılan bilgilerin eser hakkında bize sunacağı katkılar göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece yukarıda da bahsedildiği gibi Türkçede kapsamlı bir çalışmanın olmamasının getirdiği eksikliğin bir nebze de olsa giderilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Ahmad, S. Maqbul, *Cartography of Al-Sharif al-İdrisi, Historiography and Classification of Science in Islam*, Vol. 20, 1-28, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 1992.

Gümüşçü, Osman, Temelleri, *Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Hipps, B., *The Book of Roger, History of Cartography*, Vol. 2, 5-54, Wiley, United States of America 2001.

http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/bilim_teknoloji/Bil_ve_Tekn_Tarihi/Islam_Dunyasinda_Cografya.pdf

Karakaş Özü, Nazan, *Keşifler ve Coğrafya: 15. ve 16. yy. Keşifleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

Miller, Konrad, *MappaeArabicae: ArabischeWelt-undländerkarten*, Stuttgart 1926.

Özgüç, Nazmiye, Tümertekin, Erol, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2014.

Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y., Koç Aydın, A., *Bilim Tarihine Girişi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.

Tanrıkulu, Murat, *Harita'ya Davet*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

